

MICHAŁ WÓJCIK (*Mszana Dolna*)
orcid.org/0009-0002-9858-7710

ZNACZENIE INSTYTUCJI SĄDOWYCH DLA URBANIZACJI MAŁYCH OŚRODKÓW W GALICJI NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU NA PRZYKŁADZIE MSZANY DOLNEJ¹

ABSTRACT

THE SIGNIFICANCE OF JUDICIAL INSTITUTIONS FOR THE URBANIZATION OF SMALL CENTERS IN GALICIA AT THE TURN OF THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES ON THE EXAMPLE OF MSZANA DOLNA

This paper focuses on the historical context of the 1883 establishment of judiciary institutions and its significance for the urbanisation process of Mszana Dolna, a small centre in Galicia. It examines this context from social, cultural, and economic perspectives. The discussion on the organisation and functioning of district courts of law provides a comprehensive understanding of the role of the intelligentsia, a new social group in provincial Galicia. The paper also sheds light on the participation of peasants in this group, particularly that of Józef Ptaś, a judge and MP. The paper's central question is to explore how Mszana Dolna benefited from establishing the court of law in the context of urbanisation processes.

Keywords: Galicia, 19th and 20th centuries, district courts of law, history of institutions

Słowa kluczowe: Galicja, XIX i XX w., sądy powiatowe, historia instytucji

¹ Przedstawiony artykuł został przygotowany częściowo w oparciu o monografię Autora pt. *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914. Instytucja i ludzie*, która ukazała się pod koniec 2023 r. nakładem Wydawnictwa Księgarnia Akademicka w Krakowie w serii wydawniczej „Studia Galicyjskie” (t. 10); współwydawcą jest Archiwum Narodowe w Krakowie. Intencją zaprezentowanego tu tekstu nie jest streszczenie wspomnianej książki, w której postawiłem sobie za cel monograficzne ujęcie funkcjonowania i organizacji wewnętrznej instytucji wymiaru sprawiedliwości i przedstawienie składu osobowego sądu wraz z działalnością pozazawodową urzędników. Od ukończenia maszynopisu w sierpniu 2023 r. odnalazłem bowiem nowe źródła, które pozwalają znacznie szerzej umieścić w lokalnym kontekście perspektywę udziału środowiska prawniczego w działalności „stowarzyszeń niepolitycznych” w Mszanie Dolnej, ze szczególnym uwzględnieniem oddziałów terenowych Krakowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej, Towarzystwa Szkoły Ludowej oraz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Wymienione w artykule przykłady pozwalają w bardziej wyraźny sposób zrozumieć znaczenie pojawienia się urzędników oraz instytucji wymiaru sprawiedliwości dla urbanizacji Mszany Dolnej, która 1 lipca 1952 r. odzyskała prawa miejskie.

Uwagi wstępne wraz z zarysem starań o utworzenie sądu

Badania nad sądownictwem powszechnym w Galicji w ujęciu lokalnym mają już swoją stale poszerzającą się literaturę. Obejmuje ona m.in. zagadnienie sądów powiatowych i obwodowych². W kontekście niniejszego artykułu inspirowane okazały się rozważania Mariana Małeckiego na temat gospodarczych aspektów tworzenia sądów powiatowych w Galicji³.

W latach 60. XIX w. przyjęto szereg aktów prawnych, które w sposób zasadniczy zmieniały ustrój monarchii Habsburgów. Wśród nich przede wszystkim Konstytucja z 21 grudnia 1867 r., która liberalizowała porządek prawny państwa, w tym także wymiaru sprawiedliwości⁴. W ramach kolejnych reform sądowno-administracyjnych lat 1867–1868 rozdzielono władzę administracyjną i sądowniczą, tworząc niezależne od starostów sądy powiatowe⁵ (niem. *Bezirkgericht*). Utworzono 74 powiaty polityczne, a oprócz nich także rozważano powołanie ponad 50 sądów powiatowych poza głównymi ośrodkami⁶. Do 1883 r., kiedy utworzono Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej, w powiecie limanowskim funkcjonował tylko jeden sąd – w stolicy powiatu, a ponadto do końca XIX w. podejmowane były starania o utworzenie trzeciego – w Skrzydlnej⁷ (w latach 1858–1867 mieścił się tam Urząd Powiatowy, któremu podlegała Mszana Dolna; wcześniej, od 1855 r. – w miasteczku

² Poza wspomnianą powyżej książką o Sądzie Powiatowym w Mszanie Dolnej na przełomie XIX i XX w., na temat sądownictwa lokalnego w okresie autonomii Galicji pisał szerzej m.in. Grzegorz Zamoyski. Zob.: G. Zamoyski, *CK Sąd Powiatowy w Mielcu 1868–1914. Studium z dziejów sądownictwa galicyjskiego*, w: *Dzieje lokalne pośród wydarzeń i procesów historycznych*, red. K. Haptaś, Mielec 2007, s. 249–270; *idem*, *CK Sąd Powiatowy w Nowym Targu 1868–1914. Studium z dziejów sądownictwa galicyjskiego*, „Almanach Nowotarski” 2005, nr 9, s. 58–91. Na temat sądów obwodowych (II instancji) zob. np.: K. Meus, *Wadowice 1772–1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Kraków 2013; R. Tabaszewski, *Powstanie i organizacja c.k. Sądu Obwodowego w Nowym Sączu w latach 1855–1914*, „Rocznik Sądecki” R. 45, 2017, s. 93–120. Zob. również monografię sądownictwa powszechnego w Galicji: J. Kotliński, T.J. Kotliński, *Sądownictwo powszechne w Galicji 1855–1918*, Jarosław 2016.

³ Małecki zaproponował spojrzenie na proces powstawania sądów powiatowych jako podstawę źródłową do badań krajoznawczych lub gospodarczych, co stanowi ciekawą perspektywę, a sam tekst jest dla mnie jednym z punktów odniesienia w niniejszym artykule. Zob. M. Małecki, *Tworzenie sądów powiatowych w Galicji jako źródło poznania walorów krajoznawczych prowincji monarchii habsburskiej*, w: *Prawne aspekty podróży i turystyki – historia i współczesność. Prace poświęcone pamięci profesora Janusza Sondla*, red. P. Cybula, Kraków 2018, s. 331–342.

⁴ A. Dziadzio, *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – obywatel – prawo*, Kraków 2001, s. 56.

⁵ Ustawa z dnia 11 czerwca 1868 r. dotycząca organizacji sądów powiatowych (Dz. P. P. 1868, nr 59).

⁶ M. Małecki, *op. cit.*, s. 335.

⁷ Zob. Sprawozdanie Wydziału krajowego o petycji Zygmunta Pruszyńskiego i innych w sprawie ustanowienia nowego c. k. Sądu powiatowego z siedzibą w Skrzydlnej, w: *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Trzeciej Sesji Szóstego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim, Lwów 1892, alegat 49.*

Tymbark)⁸. Od 1870 r. podejmowano starania o utworzenie sądu w Mszanie Dolnej⁹. Szczególnie znaczenie w tym zakresie miała uchwała Sejmu Krajowego z 29 maja 1875 r.¹⁰, która przewidywała powstanie sądu w Mszanie Dolnej, jakkolwiek aż do 1883 r. uchwała sejmowa nie została wykonana.

Marian Małecki wymienia główne czynniki, które rozpatrywano w latach 1867–1868 przy podejmowaniu decyzji o pozostawieniu lub tworzeniu nowych sądów:

- dane na temat miejscowych stosunków;
- poziom zamożności mieszkańców;
- gęstość zaludnienia;
- skomunikowanie;
- znaczenie gospodarcze miejscowości oraz ocena szansy na ukształtowanie się wokół niej centrum dla sąsiednich miejscowości;
- „interesy rękodzielnicze i przemysłowe”¹¹.

W przypadku starań o powstanie sądu w Mszanie Dolnej powyższe dane szczegółowo rozpatrywano w petycjach pospisywanych w latach 70. i na początku 80. XIX w., które dalej omawiam w kontekście podnoszonej argumentacji. Małecki słusznie zauważa, że najczęściej poruszano temat dostępności komunikacyjnej¹². Podobne uzasadnienia odnajdujemy także w kolejnych petycjach dotyczących ustanowienia w Mszanie Dolnej nowej instytucji sądowej. Sygnatariusze petycji z 1 XI 1878 r. pisali o 30–40 km drogi, jaka dzieliła ich od sądu¹³:

W górzystej okolicy zamieszkali – w glebie nieurodzajnej, która nas wyżywić nie zdoła, utrzymanie nasze czerpiemy głównie z przemysłu i handlu, co za sobą pociąga, że więcej jak mieszkańcy równin i gleby urodzajnej musimy potrzebować opieki sądowej. Jednak o cztery i pięć mil¹⁴ oddaleni od siedziby Sądu powiatowego ogromne ponosimy straty, będąc zmuszonymi drogi dla nas czas marnować tak na daleką drogę [...]”¹⁵.

⁸ Obszerniej na ten temat zob. M. Wójcik, C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914. Instytucja i ludzie, Kraków 2023, s. 28–31.

⁹ *Ibidem*, s. 37–38.

¹⁰ Projekt podziału terytoryalnego Królestwa Galicyi i Lodomeryi i Wielkiego Księstwa Krakowskiego na okręgi sądów powiatowych, w: Sprawozdanie Stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu Krajowego z 6 sesji 3 peryodu z 29 maja 1875, Lwów 1875, alegat 12, s. 1, 3.

¹¹ M. Małecki, op. cit., s. 333.

¹² *Ibidem*, s. 340.

¹³ Skomunikowanie powiatu limanowskiego (w tym okręgu sądowego Mszana Dolna) poprawiło w 1884 r. uruchomienie odcinka Galicyjskiej Kolei Transwersalnej oraz kilku stacji, m.in. w Mszanie Dolnej.

¹⁴ 1 mila austriacka = 7586 m.

¹⁵ Cyt. za: AGAD, C.k. Ministerstwo Sprawiedliwości, sygn. 1/305/o/4/72, [b.n.k.] – Petycja obszarów dworskich i gmin zachodniej części powiatu limanowskiego z 1 listopada 1878 r. o jak najszybsze urządzenie CK Sądu powiatowego z siedzibą w Mszanie Dolnej.

Zarówno na odległości, jak i rosnące znaczenie gospodarcze Mszany Dolnej na tle zachodniej części powiatu limanowskiego wskazywano także w kolejnej petycji z 1 III 1880 r.:

[...] stosunki nasze handlowe i ekonomiczne nadzwyczaj cierpią na tem, ponieważ tam daleka odległość do Sądu w Limanowej wymaga wiele kosztów i czasu tak drogiego dla każdego żyjącego z przemysłu, handlu i rolnictwa, a utrudniająca nawet uboższej klasie korzystanie z praw im przysługujących dla braku funduszów, i stawanie w obronie własnej majątku do tak odległego Sądu, jak jest w Limanowej¹⁶.

Gęstość zaludnienia była słusznie następnym z argumentów podnoszonych w petycji z 1 III 1880 r. Zwracano uwagę, że okręg sądowy w powiecie limanowskim należał do kilku największych w Galicji:

Prawie w całej monarchii austriackiej nie ma wypadku, aby do Sądu powiatowego 60 000 ludności należało, gdyż w innych prowincjach monarchii, jak statystyka poucza, zaledwie 16–20 000 ludności na jeden Sąd powiatowy przypada, dlaczego my w Starostwie Limanowskiem, którzy te same ciężary państwowe ponosimy, mamy być narażeni na takie straty i zmuszeni udawać się tak daleko do Sądu, z której też przyczyny z powodu wielkiej odległości często na termin się spóźniamy i tym sposobem w drodze kontumacyjnej¹⁷ nasze słuszne prawa utracamy¹⁸.

Petycja z 1880 r. wyraźnie zaakcentowała znaczenie sądu dla prowadzenia działalności gospodarczej i strat spowodowanych koniecznością podróży do Limanowej. Mimo rolniczego charakteru Mszana Dolna w 1876 r. była znaczącym ośrodkiem szynkarstwa, obejmującym 46 wsi¹⁹. Coraz bardziej istotną rolę odgrywały tartaki, których w 1877 r. w okolicy było kilkanaście²⁰. Na liście sygnatariuszy wspomnianych wyżej petycji figurują m.in. nazwiska właścicieli środków produkcji i handlu. Nie powinno dziwić, że Tadeusz Piłat (1844–1923), w wykazie czynności reprezentacji powiatowych za rok 1872, wprost wpisywał podejmowane przez Wydział Powiatowy w Limanowej starania o powołanie przedmiotowego sądu, umieszczając je wśród kilku innych spraw o znaczeniu ekonomicznym – dotyczących rozwoju powiatów w Galicji: „[...] Od trzech lat stara się wydział powiatowy o ustanowienie sądów powiatowych w Mszanie [Dolnej] i Skrzydlnej”²¹.

¹⁶ Cyt. za: tamże, [b.n.k.] – Petycja mieszkańców okolicy Mszany dolnej na ręce deputowanego do Rady państwa księ[*d*za] Jana dra Chełmeckiego.

¹⁷ Niestawienie się na rozprawę oznaczało popadnięcie sprawy w zaoczność. Zob. J. Kotliński, T.J. Kotliński, *op. cit.*, s. 188–189.

¹⁸ Cyt. za: AGAD, C.k. Ministerstwo Sprawiedliwości, sygn. 1/305/o/4/72, [b.n.k.].

¹⁹ „Gazeta Lwowska” 1876, nr 226 z 4 października, s. 6.

²⁰ E. Hołowkiewicz, *Flora leśna i przemysł drzewny w Galicyi*, Lwów 1877, s. 36–37.

²¹ Cyt. za: *Czynności reprezentacji powiatowych w r. 1872 na podstawie sprawozdań wydziałów powiatowych, a po części także innych źródeł*, zestawiał T. Piłat, *Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych*, R. 1, 1873, s. 63.

Środowisko prawnicze na tle funkcjonowania sądu

W kontekście zagadnienia urbanizacji, rok 1883 na trwałe zapisał się w dziejach Mszany Dolnej w powiecie limanowskim. Na podstawie dwóch rozporządzeń ministerialnych – z 23 III tegoż roku utworzono²², a następnie ustalono na 1 X datę uruchomienia oraz rozpoczęcia czynności urzędowych przez Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej²³. W powiecie politycznym limanowskim został tym samym utworzony drugi okręg sądowy, który w świetle danych ze spisu powszechnego z 1880 r. zamieszkiwało 23 603 osoby²⁴. Od 1883 r. objął ich swą jurysdykcją Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej. Nowo utworzony powiat (okręg) sądowy odtąd figurował w statystykach Galicji jako statystyczna jednostka administracyjno-sądowa²⁵.

Utworzenie sądu w Mszanie Dolnej znacząco podniosło, podobnie do porównywalnych ośrodków, prestiż miejscowości²⁶, która (należy wyraźnie podkreślić) nie posiadała wówczas praw miejskich²⁷. W kształtowaniu się opinii publicznej istotną rolę odgrywały ponadto m.in. encyklopedie²⁸. Odnotujmy, że w popularnym *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego*, w tomie z 1885 r., ukazało się hasło przedmiotowe na temat Mszany Dolnej, a tam wzmianka na temat sądu „w miasteczku”, w którym „znajduje się kościół rzym[sko]-kat[olicki], urz[ąd] pocz[towy], a od r. 1883 także sąd powiatowy”²⁹. W tym miejscu raz jeszcze przypomnę, że w omawianym okresie Mszana Dolna nie była miastem – mimo że lokacja miejska nastąpiła w XIV w., to następnie doszło do jej degradacji³⁰.

²² Rozporządzenie c.k. Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 23 marca 1883 r. dotyczące się zaprowadzenia powiatu sądowego w Mszanie Dolnej w Galicji (Dz. U. P. 1883, nr 40).

²³ Rozporządzenie c.k. Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 19 czerwca 1883 r. względem rozpoczęcia czynności urzędowych c.k. Sądu Powiatowego w Mszanie Dolnej w Galicji (Dz. U. P. 1883, nr 118).

²⁴ Zob. *Zmiany w podziale terytorialnym kraju od 1 stycznia 1883 zaszłe*, zestawił A.D. Starzecki, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” R. 9, z. 1, 1885, pod red. T. Piłata, s. 62 – tablica I.

²⁵ *Ibidem*. W latach 80. XIX w. limanowski okręg sądowy obejmował 44 tys. osób. Podział powiatu dokonał się zatem w proporcji mniej więcej 1 : 2.

²⁶ M. Małecki, op. cit., s. 341.

²⁷ W okresie przedrozbiorowym oraz w XIX w. Mszana Dolna była wsią. Zdaniem Franciszka Sikory przywilej królewski na jarmarki miałyby świadczyć o „odnowieniu poniekąd statusu miejskiego” miejscowości. Zob. F. Sikora, *Mszański zespół osadniczy w średniowieczu*, w: *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa, Kraków 1993, s. 142.

²⁸ Zob. K. Dunin-Wąsowicz, *Galicja doby autonomicznej w publicystyce francuskiej*, w: *Studia z historii Polski XIX i XX wieku*, red. K. Ślusarek, Kraków 1999, s. 71.

²⁹ Cyt. za: M. Maciszewski, *Mszana Dolna*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1885, s. 782.

³⁰ Obszerniej na ten temat zob. F. Sikora, *Mszański zespół osadniczy w średniowieczu*, w: *Ojczyzna bliższa i dalsza*..., s. 131–145

Sąd Powiatowy odegrał istotną miastotwórczą rolę w procesie urbanizacji ekonomicznej Mszany Dolnej. Im więcej osób (szczególnie po uwłaszczeniu ludności chłopskiej w 1848 r.) podejmowało zarobkową działalność pozarolniczą, tym bardziej prawdopodobne było stanie się miastem. Powstanie sądu we wsi było jednym z kilku determinant rozwojowych (choć nie jedynym i nie gwarantującym sukcesu)³¹. Na przełomie XIX i XX w. powstała w Galicji nowa warstwa społeczno-kulturowa: inteligencja. W spisie uprawnionych do głosowania z 26 VI 1870 r. zaledwie dwie osoby w Mszanie Dolnej można określić jako przedstawicieli inteligencji – proboszcz i nauczyciel³². W 1914 r. sytuacja była już odmienna. Sąd zatrudniał 11 osób (w tym czterech sędziów)³³, w Mszanie Dolnej mieszkał prokurator Józef Schaller³⁴. Inne urzędy także zatrudniały wykwalifikowaną kadrę urzędniczą: urząd gminny, pocztowo-telegraficzny, podatkowy; w 4-klasowej szkole ludowej uczyło ponadto 10 nauczycieli³⁵. Małecki wyraźnie wymienia konieczność zatrudnienia urzędników sądowych (oraz wzrost ich liczby w kolejnych latach) jako jeden z czynników rozwijających daną miejscowość³⁶.

Mniej więcej połowa zatrudnionych w Mszanie Dolnej urzędników oraz pomocniczych urzędników sędziowskich była pochodzenia chłopskiego. Znakomicie wykształceni, kończyli gimnazja oraz studia (przede wszystkim na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego)³⁷. Warto podkreślić, że urzędnicy wymiaru sprawiedliwości rekrutowali się z obcych środowisk, przyjeżdżali do Mszany Dolnej z większych ośrodków w Galicji. Poza sędziami oraz pomocniczymi urzędnikami sędziowskimi, od początku w sądzie zatrudnieni byli również regularni pracownicy kancelarii i pomocnicy kancelaryjni³⁸. Od 5 XII 1905 r. radcą Sądu Krajowego, naczelnikiem Sądu Powiatowego w Mszanie Dolnej mianowano Józefa Ptasia³⁹ – postać kluczowa dla miejscowego sądownictwa oraz życia politycznego. Sąd powiatowy rejestrował sprawy karne (o wykroczenie), cywilne i prowadził księgi hipoteczne (gruntowe). W 1906 r. sąd był podzielony na cztery samodzielne oddziały (odpowiedniki współczesnych wydziałów) oznaczone cyframi rzymskimi. Przypisano do nich kancelistów oraz, w miarę możliwości, adiunktów (od 1910 r. sędziów):

³¹ M. Wójcik, *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914...*, s. 12.

³² ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/0/1/1098, k. 98 – Spis uprawnionych do głosowania z 26 czerwca 1870 r.

³³ M. Wójcik, *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914...*, s. 98.

³⁴ Zob.: *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1914* (dalej: SKGL 1914), Lwów 1914, s. 256.

³⁵ *Ibidem*, s. 788.

³⁶ M. Małecki, *op. cit.*, s. 341.

³⁷ A.K. Banach, *Kariery zawodowe studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego pochodzenia chłopskiego z lat 1860/1861–1917/1918*, Kraków 2009, s. 87–88, 93, 285, 326, 358–359.

³⁸ M. Wójcik, *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914...*, s. 91–94.

³⁹ „Kurier Lwowski” 1905, nr 333 z 2 grudnia, s. 4.

oddział I – dla spraw niespornych i prezydialnych; oddział II – dla spraw spornych; oddział III – dla spraw egzekucyjnych; oddział IV – dla spraw karnych i hipotecznych⁴⁰.

Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej zajął się w 1912 r. aż ponad 11 tys. spraw (w tym 9,2 tys. spraw cywilnych)⁴¹. Tak duża liczba spraw oznaczała znaczne przeciążenie pracy sądów, co jednocześnie wzmacniało zapotrzebowanie na fachową pomoc prawną. Tak Aleksander Kalczyński (1912–1996), wywodzący się z przedwojennej rodziny kupieckiej, pisał w swoich wspomnieniach o sądzie w Mszanie Dolnej: „Codziennie ruch tam panował wielki, nieraz zdarzało się, że zwaśnione strony przed tym gmachem kłonicami wymierzały sobie sprawiedliwość. Naturalnie znów była nowa sprawa i tak w kółko”⁴². W otoczeniu instytucji od 1885 r. funkcjonował urząd notariusza, obsadzany przez doświadczonych w kancelariach: Jana Wysockiego, Emanuela Wintera, Walerego Krawczyńskiego⁴³; na przełomie XIX i XX w. swoje siedziby zawodowe przenosili tu również adwokaci (dr Karol Młodzik, dr Stefan Grzymała-Grudziński, dr Bronisław Stanisław Morawski, dr Ludomir Lewandowski, dr Władysław Wędrychowski, Władysław Antoni Golachowski, dr Marceli [Markus] Herz, dr Otmar Józef Bogulski)⁴⁴. Przybywało zatem osób, które nie były rolnikami – pojawiali się urzędnicy i inne osoby wykonujące wolne zawody. Osiedlali się, kupowali lub wynajmowali nieruchomości⁴⁵, uczestniczyli w rozwoju miejscowego życia społeczno-kulturalnego⁴⁶.

Spośród sędziów orzekających w Sądzie Powiatowym w Mszanie Dolnej przed I wojną światową jedynie Stanisław Panaś (zm. 1940 r.) został pochowany na miejscowym cmentarzu parafialnym⁴⁷. Pochowani są tu także sędzia Władysław Kisiel oraz Łemko Bazyl Milanycz, którego w 1919 r. przeniesiono do Mszy Dolnej z Sądu Okręgowego w Nowym Sączu (przemianowanego z Sądu

⁴⁰ Podaję na podstawie: ANK, C.K. Sąd Krajowy Wyższy w Krakowie, sygn. 29/438/0/1/106, k. 1582 – Sprawozdanie Sądu Powiatowego w Mszanie Dolnej z wnioskiem o systemizowanie [przyznanie] nowej siły kancelaryjnej z 15 marca 1906 r. [Mszana Dolna]. Obszerniej o strukturze oraz pracy kancelarii na przykładzie Mszy Dolnej zob. M. Wójcik, C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914..., s. 104–109.

⁴¹ W 1912 r. sąd w Limanowej zarejestrował około 18 tys. spraw, będąc jednym z bardziej obciążonych pracą sądów powiatowych na tle całej Galicji. Spośród innych sądów w obwodzie nowosądeckim, ustępując pod tym względem tylko Nowemu Sączowi i Nowemu Targowi. Por. G. Zamoyski, *CK Sąd Powiatowy w Nowym Targu 1868–1914...*, s. 80.

⁴² Cyt. za: A. Kalczyński, *Przemięło jak zły sen. Wspomnienia z obozów Auschwitz i Sachsenhausen*, Oświęcim 2022, s. 10.

⁴³ Obszerniej zob. M. Wójcik, C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914..., s. 167

⁴⁴ *Ibidem*, s. 189–200.

⁴⁵ Pracownicy wymiaru sprawiedliwości mogli pozwolić sobie na lepiej względem sądu usytuowane nieruchomości (m.in. dawne ul. Sądowa, a wcześniej ul. Kolejowa).

⁴⁶ M. Wójcik, C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914..., s. 143–165, 182–189, 196, 199–200.

⁴⁷ Nagrobki pochowanych tu adwokatów dr. Stefana Grudzińskiego oraz dr. Bronisława Morawskiego nie zachowały się najprawdopodobniej do naszych czasów.

Obwodowego) w ramach realizowania programu „repolonizacji”⁴⁸, a w latach 20. był sędzią powiatowym w Mszanie Dolnej, gdzie zmarł 24 V 1928 r.⁴⁹ Ten aspekt obecności sędziów również stanowi, choć mniej oczywistą, pamiątkę po czasach funkcjonowania instytucji wymiaru sprawiedliwości.

Działalność polityczna środowiska prawniczego

Odrębnym zagadnieniem jest działalność polityczna urzędników wymiaru sprawiedliwości (w tym sędziów). Elity prawnicze wywarły duży wpływ na miejscowy samorząd przed 1914 r. Przed I wojną światową do Rady Gminnej w Mszanie Dolnej należał m.in. kancelista Sebastian Olszewski⁵⁰ i notariusz Walery Krawczyński. Ten drugi jednocześnie pełnił w niej funkcję przewodniczącego komisji ds. cmentarnych⁵¹. W 1902 r. notariusz Emanuel Winter bezskutecznie starał się o zwycięstwo w wyborach na naczelnika gminy (wójta)⁵². W 1908 r. nowym rejentem został Walery Krawczyński – wcześniej naczelnik gminy Krzeszowice⁵³. W 1910 r. sędziowie doprowadzili do wyboru Franciszka Dubowego (1861?–1931)⁵⁴. Tym samym po raz pierwszy naczelnikiem gminy (wójtem) Mszany Dolnej została wybrana osoba wywodząca się spoza chłopstwa. Z przedstawicieli mszańskiego środowiska prawniczego do 1914 r. mandaty w Radzie Powiatowej w Limanowej uzyskiwały dwie osoby: notariusz Emanuel Winter (1905–1908), członek Wydziału Powiatowego⁵⁵, oraz Józef Ptaś (1911–1914) – radca Sądu Krajowego i poseł⁵⁶. Warto odnotować, że w latach 1904–1914 radnym powiatowym był Henryk hr. Krasieński (1866–1928)⁵⁷, także prawnik oraz współwłaściciel dóbr w Mszanie Dolnej, który w 1890 r. uzyskał na UJ stopień doktora praw⁵⁸. Najważniejszym aktorem miejscowego życia politycznego na początku XX w. był jednak wspomniany Józef Ptaś, który w latach 1907 i 1911 dwukrotnie był z ramienia Stronnictwa

⁴⁸ Zob. R.K. Tabaszewski, *Głośne procesy sądowe w Nowym Sączu w okresie międzywojennym*, „Rocznik Sądecki” R. 46, 2019, s. 79. W omawianym okresie, czyli przed 1914 r., środowisko prawnicze w Mszanie Dolnej było dosyć jednorodne pod względem narodowościowym i wyznaniowym.

⁴⁹ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1928, nr 16, s. 306.

⁵⁰ Zob. *Konkretal-Status des gerichtlichen und staatsanwaltschaftlichen Personales des Krakauer Oberlandesgerichtssprengels für das Jahr 1913 / Wykaz stanu służby personalu sądowego i personalu Prokuratury Państwa okręgu C. K. Sądu Krajowego Wyższego w Krakowie na rok 1913*, [Kraków] 1913, s. 172.

⁵¹ Zob. AP–MD, Księga cmentarna, [b. sygn.], [b.n.k.] – Korespondencja z 10 sierpnia 1917 r. [Mszana Dolna].

⁵² *Listy z kraju* [Mszana Dolna], „Kurier Lwowski” 1902, nr 245 z 5 września, s. 5.

⁵³ M. Wójcik, *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914...*, s. 260.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 153.

⁵⁵ SKGL 1905, s. 335; SKGL 1909, s. 284.

⁵⁶ SKGL 1911, s. 391; SKGL 1914, s. 453.

⁵⁷ SKGL 1904, s. 334; SKGL 1914, s. 453–454.

⁵⁸ Zob. *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51–1917/18*, t. 3: K–Ł, red. K. Stopka, Kraków 2009, s. 570–571.

Demokratyczno-Narodowego wybierany posłem do austriackiej Rady Państwa w Wiedniu⁵⁹.

W Mszanie Dolnej w okresie I wojny światowej – w ramach Naczelnego Komitetu Narodowego – działał Komitet Narodowy podporządkowany założonemu 25 VIII 1914 r. Powiatowemu Komitetowi Narodowemu w Limanowej⁶⁰. W wykazie członków Komitetu Narodowego w Mszanie Dolnej z 28 sierpnia 1914 r. figuruje kilkanaście osób, zajmujących ważną pozycję w życiu społecznym i gospodarczym powiatu sądowego, na czele których stali prawnicy: Walery Krawczyński (przewodniczący), dr Otmar Józef Bogulski (sekretarz) i Stanisław Panaś (komisarz wojskowy, odpowiedzialny za werbunek do Legionów Polskich – w miejsce Józefa Ptasia)⁶¹.

Udział prawników w stowarzyszeniach kulturalnych i oświatowych

Nie do przecenienia był wpływ społeczno-kulturalny i działalność w „stowarzyszeniach niepolitycznych”, które współzakładali prawnicy. Niektóre z nich, np. Ochotnicza Straż Pożarna, funkcjonują w krajobrazie Mszany Dolnej także współcześnie. Kolejnymi prezesami straży pożarnej przed I wojną światową byli sędziowie: Kazimierz Taborski⁶² oraz Józef Ptaś – naczelnik sądu i poseł⁶³. Wcześniej, na przełomie XIX i XX w., jednostką kierował rejent Emanuel Winter⁶⁴. W lutym 1902 r. z inicjatywy sędziego Ludwika Dobrowolskiego i notariusza Wintera odbył się w sali straży charytatywny bal karnawałowy⁶⁵.

Poczesne miejsce w pamięci potomnych zajmuje Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Od zawiązania było ono domeną notariuszy. W 1910 r. jego mszańskie gniazdo liczyło 36 członków, z czego większość ćwiczących⁶⁶,

⁵⁹ Obszerniej zob. M. Wójcik, *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914...*, s. 153–165.

⁶⁰ Obszerniej na temat Legionów Polskich w powiecie limanowskim pisze Tomasz Jacek Lis. Zob. T.J. Lis, *Limanowszczyzna wobec Legionów Polskich i C. K. armii w pierwszym roku Wielkiej Wojny. Studium przypadku małego galicyjskiego powiatu*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 2021, nr 12, s. 126–144.

⁶¹ W skład Komitetu Narodowego w Mszanie Dolnej wchodził: dr Otmar Józef Bogulski (sekretarz), Franciszek Dubowy – naczelnik gminy (wójt), ks. Jan Głuc, Henryk hr. Krasieński (zastępca przewodniczącego; kierownik oddziału administracyjnego; właściciel dóbr w Mszanie Dolnej), Walery Krawczyński (przewodniczący), Józef Łabuz, Stanisław Orzechowski, Stanisław Michorczyk, Józef Ptaś (poseł i naczelnik Sądu Powiatowego), Stanisław Panaś (sędzia), Markus Weinberg, Sebastian Widzisz, Witold Wilkoszewski. Zob. ANK, Naczelny Komitet Narodowy, sygn. 29/530/0/3.1/511, k. 270, 272; J.Z. Pająk, *Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw politycznych i narodowych społeczeństwa Galicji w ramach Wielkiej Wojny 1914–1918*, Kielce 2012, s. 285.

⁶² *Kalendarz Strażacki na rok 1911*, red. A. Szczerbowski, Lwów [b.r.w.], s. 164.

⁶³ *Listy*, „Gazeta Podhalańska” 1914, nr 8 z 22 lutego, s. 7.

⁶⁴ M. Wójcik, *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914...*, s. 184.

⁶⁵ Zob. *Kronika zamiejscowa [Mszana Dolna]*, „Głos Narodu” 1902, nr 33 z 10 lutego, s. 4.

⁶⁶ Zob. *Tabela statystyczna polskich związkowych gimnastycznych Towarzystw sokolich w Austrii za rok 1910*, „Przewodnik Gimnastyczny Sokół” 1911, nr 8, s. 59.

i przewodniczył mu Walery Krawczyński, który słynął m.in. ze współorganizowania obchodów 500. rocznicy bitwy pod Grunwaldem. Wydarzenie to zapisało się na historycznych kartach Mszany Dolnej złotymi zgłoskami m.in. dzięki słynnej korespondencji „Nowej Reformy” z 14 VII 1910 r., która tak opisywała zdarzenia utrwalone w pamięci potomnych:

O godzinie 5 rano, pieśni nabożne odegrane przez orkiestrę na wieży kościelnej, dały znak, że rozpocznie się obchód grunwaldzki. W godzinę później nastąpiła pobudka, poczem mimo deszczu ruszył pochód na wysoką górę, gdzie wzniesiono krzyż pamiątkowy. Na czele pochodu jechała banderya włościańska w 150 koni, dalej za muzyką postępował „Sokół”, ochotnicza straż pożarna, działwa szkolna i wielka rzesza publiczności. Miejscowy ks. wikary [ks. Jan Dec] poświęcił krzyż pamiątkowy i wygłosił mowę okolicznościową o Jagielle i Jadwidze, następnie chór „Sokoła” odśpiewał *Orzeł Biały*, a wreszcie cała publiczność *Jeszcze Polska nie zginęła*. Po przemowie prezesa „Sokoła”, który oddał krzyż w opiekę gminie, pochód powrócił do Mszany [Dolnej], a stamtąd ruszył do wsi Niedźwiedz i Poręba Wielka, biorąc tam udział w obchodzie grunwaldzkim.

Powróciwszy do Mszany Dolnej pochód ruszył do pobliskiego lasku, gdzie się odbył festyn ludowy, na którego program złożyły się ćwiczenia wolne i lancami „Sokoła”, do których obok tutejszych druhów stanęła drużyna z sąsiedniego gniazda limanowskiego. Następnie odegrała drużyna góralskiego Towarzystwa Śpiewacko-Dramatycznego⁶⁷ *Wóz Drzymały*, podczas festynu urozmaicono zabawę kołem szczęścia, podróżą naokoło świata, sprzedażą kwiatów, widokówek grunwaldzkich itd. na rzecz funduszu grunwaldzkiego i zdaje się, że jak na tutejsze warunki zebrano pokaźną sumę.

Wieczór w sokolni rozpoczął się odśpiewaniem przez chór sokoli Modlitwy Jagiełły przed bitwą pod Grunwaldem, kompozycyji J[ana] Czubskiego⁶⁸. Następnie odegrali amatorzy „Sokoła”, bardzo starannie, [Marcelego] Popławskiego przeróbkę Sienkiewiczowskiej powieści *Pan Wołodyjowski* pt. *Hajduczek*. Mimo strudzenia i choć przedstawienie *Hajduczka* skończyło się po północy, tańczono przy dźwiękach pianina dziarsko do białego rana⁶⁹.

W obchodach wzięto udział ambitne Góralskie Towarzystwo Muzyczne i Dramatyczne w Mszanie Dolnej, zawiązane w 1909 r., z kolei kierował nim Eugeniusz Urbański – kandydat adwokacki⁷⁰. Towarzystwo wprowadziło do krajobrazu muzyczne wydarzenia, zapoznając publiczność z popularnym

⁶⁷ Mowa o Góralskim Towarzystwie Muzycznym i Dramatycznym w Mszanie Dolnej, o którym dalej.

⁶⁸ Jan Czubski (1841–1902) – kompozytor, nauczyciel muzyki i śpiewu, działacz społeczny. Zob. S. Pięta-Kowalik, *Portret Wiktora Zbyszewskiego w kompozycji Jana Czubskiego – przypomnienie sylwetki rzeszowskiego patrioty*, „Dydaktyka Polonistyczna” 2018, nr 4 (13), s. 75–76.

⁶⁹ Cyt. za: *Z kraju [Mszana Dolna]*, „Nowa Reforma” 1910, nr 315 z 14 lipca, s. 6.

⁷⁰ CDIAUL, f. 146 – Namiestnictwo Galicyjskie, op. 25, spr. 151, k. 10.

repertuarem przed 1914 r. Jednocześnie warto podkreślić, że pamiętne obchody w Mszanie Dolnej zbiegły się z ogólnym zlotem grunwaldzkim sokolstwa oraz kulminacyjnymi obchodami rocznicowymi w Krakowie⁷¹.

Wcześniej niż gniazdo „Sokoła”, bo w 1903 r., równolegle powstały w Mszanie Dolnej koła terenowe dwóch stowarzyszeń o charakterze kulturalno-oświatowym: Krakowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej (dalej: KTOL) oraz Towarzystwa Szkoły Ludowej (dalej: TSL), które rozbudzały ruch czytelniczy w Mszanie Dolnej i okolicy. W organizowanie koła zaangażowali się znakomici obywatele. Pierwszym prezesem organizacji był Łucjan Szafran – adiunkt sądowy, a jego zastępcą został adwokat dr Bronisław Morawski⁷². W tymże 1903 r. została otwarta czytelnia ludowa w Mszanie Dolnej, której księgozbiór w roku inauguracji TSL liczył 300 tomów. Czytelnią TSL zajmował się do 1907 r. ks. Ignacy Pawlik, a zaraz po nim ks. Władysław Kuropatwa. Zbiory placówki zostały rozszerzone w 1912 r.: „Urządziliśmy także przy czytelnii ludowej w Mszanie Dolnej bibliotekę złożoną z 141 książek odpowiednich dla tutejszej inteligencji treści moralnej, pouczającej i dającej godziwą i zdrową rozrywkę”⁷³. Doszło do tego wysiłkiem drugiego stowarzyszenia pracy oświatowej w Mszanie Dolnej, tj. oddziału okręgowego KTOL, które także potrafiło przyciągnąć w swoje szeregi poważanych mieszkańców powiatu sądowego, w tym ważnych urzędników wymiaru sprawiedliwości: m.in. Józefa Ptasia – radcę Sądu Krajowego, sędziego, posła i rejenta Emanuela Wintera⁷⁴. W 1910 r. omawiane koło TSL należało do oddziału nowotarskiego⁷⁵.

Na początku XX w. współzakładane przez prawników społecznikowskie towarzystwa w Mszanie Dolnej organizowały zróżnicowane publiczne odczyty, wygłaszane w bibliotece KTOL przez członków lub zaproszonych gości. Nawet ten wycinek działalności kulturalno-oświatowej towarzystw oświatowych odgrywał istotną rolę programową. Niektóre z omawianych zagadnień miały charakter utylitarny, a inne dotyczyły wiedzy ogólnej. Przedstawiony skrótowo przejaw działalności KTOL wpisywał się w dłuższą, bo sięgającą ostatniego ćwierćwiecza XIX w., tradycję odczytów. Na przykład, jak czytamy w sprawozdaniu KTOL, staraniem mszańskiego oddziału okręgowego, wygłoszono w 1912 r. łącznie pięć takich odczytów⁷⁶. Do działalności

⁷¹ Obszerniej na ten temat zob. m.in. J. Snopko, *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokol” w Galicji 1867–1914*, Białystok 1997, s. 157–166, 202–204.

⁷² *Koło w Mszanie Dolnej*, „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej” 1903, nr 10, s. 109.

⁷³ Zob. *Sprawozdanie z działalności Oddziału Okręgowego w Mszanie Dolnej w r. 1912*, „Oświata Ludowa” 1913, nr 1 [I kwartał], s. 27.

⁷⁴ Zob. „Oświata Ludowa” 1910, nr 1, s. 79, 81–82.

⁷⁵ M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej: jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911). W 20-tą rocznicę powstania Towarzystwa*, Kraków 1911, s. 24.

⁷⁶ 1) Romuald Cepurski (nauczyciel 4-klasowej szkoły ludowej), pt. *O korzyściach z czytania książek*; 2) Stolarzewicz, pt. *O powstaniu listopadowem*; 3) W. Pałaczek,

oświatowej prawników możemy też zaliczyć program edukacji prawniczej chłopów. Na przykład sędzieja Ludwik Dobrowolski przedstawił założenia nowej procedury cywilnej z 1896 r.⁷⁷

Utworzenie sądu wobec zagadnień gospodarczych

Wpływ powstania instytucji wymiaru sprawiedliwości na urbanizację Mszany Dolnej miał, poza wymienionymi czynnikami, charakter przede wszystkim gospodarczy. Polegał on przede wszystkim na skierowaniu do nowego powiatu (okręgu) sądowego strumienia 23 tys. interesariuszy. W takiej sytuacji dochody miejscowości, w których tworzone były sądy powiatowe, wzrastały m.in. dzięki karczmom i rozwojowi usług⁷⁸. Pod koniec XIX w. w bezpośrednim sąsiedztwie sądu istniało gospodarstwo szynkarskie Estery i Izaaka Hornów⁷⁹. Na początku XX w. pisał o tym Franciszek Bujak (1875–1953), który zaobserwował wymierne straty, jakie od 1883 r. notowali limanowscy karczmarze:

Na położenie masarstwa [w Limanowej] źle wpłynęło utworzenie [w 1883 r.] w Mszanie Dolnej osobnego sądu powiatowego. Górale z okolic Mszany [Dolnej], przybywający licznie w sprawach sądowych do Limanowej, korzystali ze sposobności, aby sobie tutaj podjeść dostatnio i dobrze. Niejednokrotnie zmuszeni byli przychodzić w dzień poprzedzający termin sądowy, potrzebowali noclegu, który znajdowali albo u Żyda w karczmie, albo u masarza w garkuchni. Ludność z powiatu sądowego limanowskiego mniej jest łakoma na mięso i mniej ma ochoty wydawać na nie pieniądze⁸⁰.

Pod koniec XIX w. na prowincji powszechnie brakowało kapitału, dlatego dla rozwoju gospodarczego tak ważne były powstające w powiecie limanowskim instytucje kredytowe, m.in. założone w 1878 r. Towarzystwo Zaliczkowe⁸¹. W 1895 r. zarejestrowano Towarzystwo Zaliczkowe w Mszanie Dolnej – najważniejsze stowarzyszenie kredytowe w okresie zaboru austriackiego⁸². Franciszek Bujak na początku XX w. oceniał jego znaczenie jako powiatowe, stanowiące konkurencję nawet dla Towarzystwa w Limanowej⁸³. W 1912 r.

pt. *Jak sporządzać testament*; a także dwa przez ks. Jana Deca (w latach 1910–1916 katecheta w Mszanie Dolnej), pt.: 4) *Rzym i Jerozolima*; 5) *Opisy Galicyi*. Podaję na podstawie: *Sprawozdanie z działalności Oddziału Okręgowego w Mszanie Dolnej...*, s. 27.

⁷⁷ *Z kraju* [Mszana Dolna, d. 10 kwietnia], „Głos Narodu” 1900, nr 90 z 19 kwietnia, s. 2.

⁷⁸ M. Małecki, *op. cit.*, s. 341.

⁷⁹ „Głos Narodu” 1898, nr 275 z 1 grudnia, s. 7.

⁸⁰ Cyt. za: F. Bujak, *Limanowa. Miasteczko powiatowe w zachodniej Galicyi. Stan społeczny i gospodarczy*, Kraków 1902, s. 88.

⁸¹ K. Karolczak, *W dobie autonomii galicyjskiej*, w: *Limanowa. Dzieje miasta*, t. 1: 1565–1945, red. F. Kiryk, Kraków 1999, s. 371.

⁸² Obszerniej zob. ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/221, k. 1985–2018.

⁸³ Zob. F. Bujak, *op. cit.*, s. 141.

do Towarzystwa Zaliczkowego należało 327 osób, w tym m.in. 179 chłopów, 68 pracowników umysłowych, 48 kupców, 24 rzemieślników⁸⁴. Czołowe role odgrywali w Towarzystwie prawnicy, na przykład 22 II 1900 r. notariusz Emanuel Winter został wybrany na jego dyrektora⁸⁵, a w 1910 r. kolejny notariusz – Walery Krawczyński⁸⁶. Środowisko prawnicze przyczyniło się również do założenia Spółki Oszczędności i Pożyczek w Mszanie Dolnej zorganizowanej według systemu kas Raiffeisena (następnie kas Stefczyka). W skład pierwszej Rady Nadzorczej weszli m.in. kancelista sądowy Piotr Muniak oraz poseł i naczelnik sądu Józef Ptas⁸⁷. Spółka ta, obecnie jako Bank Spółdzielczy w Mszanie Dolnej, nadal prosperuje w pejzażu gospodarczym miasta.

Trzeba wreszcie wymienić wysokie pensje urzędników wymiaru sprawiedliwości, które wzmacniały popyt wewnętrzny. Na przykład Ludwik Dobrowolski – radca Sądu Krajowego, naczelnik Sądu Powiatowego w Mszanie Dolnej, pobierał na początku 1904 r. roczną pensję w wysokości 5400 kor.⁸⁸ Z kolei Karol Drószcz (ur. 1872 r.), jako adiunkt (zatrudniony 28 V 1908 r.⁸⁹), odbierał należne pobory w wysokości 3000 kor. wraz z 750 kor. dodatku aktywacyjnego⁹⁰. Po jego awansie w 1912 r. – już jako sędzia powiatowy – zarabiał 3600 kor. wraz z dodatkiem aktywacyjnym w wysokości 900 kor.⁹¹ Przed wybuchem I wojny światowej w Sądzie Powiatowym pracowało już 11 osób, a oprócz nich jedna kancelaria notarialna (Walery Krawczyński) i czterech adwokatów, którzy mieli w Mszanie Dolnej swoją siedzibę zawodową⁹². Tu warto pokusić się o porównanie zarobków urzędników sądu z przedstawicielami kilku innych zawodów inteligenckich. W 1890 r. młodszy nauczyciel w szkole ludowej w Mszanie Dolnej zarabiał 200 kor. rocznie⁹³. Ledwie kilka lat później, w 1894 r., młodszym nauczycielom w 2-klasowej szkole ludowej oferowano 300 złr (600 kor.)⁹⁴. Z kolei na łamach „Nowej

⁸⁴ Zob. *Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskim za rok 1912*, red. N. Ulmer, Lwów 1913, [b.n.s.] – Tabela III: Statystyka członków stowarzyszeń zaliczkowych.

⁸⁵ „Związek” 1900, nr 27 z 25 października, s. 160.

⁸⁶ Zob. *Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskim za rok 1909*, red. N. Ulmer, Lwów 1910, s. 13.

⁸⁷ W 1909 r. – poza wymienionymi Ptasem i Muniakiem – do Rady Nadzorczej Spółki należeli także: ks. Wincenty Jankowski (proboszcz) – przewodniczący; Jan Ciećkiewicz (pocztmistrz, naczelnik urzędu pocztowo-telegraficznego) – zastępca przewodniczącego; ponadto członkowie: Józef Łabuz i Michał Stachura. Zob. Bank Spółdzielczy w Mszanie Dolnej, Historia, <https://bsmszana.pl/o-banku/hisotria/historia> – [dostęp: 10.10.2023].

⁸⁸ Zob. AGAD, C.k. Ministerstwo Sprawiedliwości, sygn. 1/305/5, nr: 90 [Akta osobowe Ludwika Dobrowolskiego], k. 938 – Wykaz służby i pensji.

⁸⁹ *Ibidem*, nr: 91 [Akta osobowe Karola Drószcza], k. 1.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, b.n.k., [pismo prezydialne z 4 czerwca 1913 r.].

⁹² SKGL 1914, s. 224.

⁹³ Zob. *Konkursa*, „Gazeta Lwowska” 1890, nr 231 z 9 października, s. 10.

⁹⁴ Zob. *Konkursa*, „Gazeta Lwowska” 1894, nr 111 z 17 maja, s. 8.

Reformy” w 1905 r. opublikowano ogłoszenie o konkursie na wolną posadę weterynarza z płacą roczną 700 kor. – ogłoszenie to podpisał Józef Kotarba, ówczesny naczelnik gminy (wójt)⁹⁵. Dostyc dobrze, jak na warunki Mszany Dolnej, zarabiał naczelnik urzędu pocztowo-telegraficznego. W 1901 r. został nim mianowany Marian Orzelski, któremu przysługiwała pensja 1600 kor. i 450 kor. ryczałtu rocznie⁹⁶.

Jeszcze większe dysproporcje obserwujemy, porównując zarobki urzędników wymiaru sprawiedliwości z pensjami osób zatrudnionych w miejscowym przemyśle, który tu rozwijał się od lat 80. XIX w. W świetle wspomnień spisanych przez Walentego Gawrona (1891–1977), etnografa ze Starej Wsi koło Limanowej, za jeden dzień tej bardzo wymagającej pracy przy budowie kolei (około 1884 r.) płacono robotnikowi 1 złr (2 kor.)⁹⁷. Robotnicy zatrudnieni w założonej w Mszanie Dolnej filii fabryki mebli giętych – należącej do Michała Adera (1837–1911) – zarabiali podobnie, tj. około 2 kor. dziennie, jednakże – jak odnotował Sebastian Flizak (1881–1972), etnograf z sąsiadującego z Mszaną Dolną Podobina: „Za tę kwotę mogli, jak twierdzą ludzie starzy, rodzinę utrzymać i jeszcze coś zaoszczędzić”⁹⁸. Na tle zaledwie kilku przytoczonych powyżej przykładów widać wyraźnie, że urzędnicy sądu stanowili nie tylko elitę intelektualną Mszany Dolnej na przełomie XIX i XX w., lecz również elitę dochodową. Niosło to pewne ekonomiczne skutki dla powiatu sądowego. Rósł bowiem popyt na usługi o odpowiednim standardzie zarówno dla przybywającej z zewnątrz ludności, jak i dla urzędników sądowych i innych przedstawicieli inteligencji. Mimo że potrzeby i możliwości finansowe inteligencji różniły się w sposób znaczący od siły nabywczej ludności chłopskiej i robotników, należy przynajmniej odnotować wpływ wysokich, jak na miejscowe warunki, zarobków urzędników wymiaru sprawiedliwości na popyt wewnętrzny w regionie oraz na wzrost różnorodności usług.

Budynek sądu

Osobną sprawą, choć dopełniającą temat gospodarczego znaczenia sądów powiatowych, jest kwestia zapewnienia odpowiedniej infrastruktury na agendy. Na rozwój ośrodków, gdzie lokowano instytucje wymiaru sprawiedliwości, wpływała potrzeba wynajmu odpowiednich pomieszczeń na agendy sądowe⁹⁹. W latach 1906–1912 trwały starania oraz budowa nowego gmachu

⁹⁵ Zob. *Konkurs*, „Nowa Reforma” 1905, nr 226 z 4 października, s. 4.

⁹⁶ Zob. *Personalia*, „Pocztą” 1901, nr 2 z 1 stycznia, s. 11.

⁹⁷ W. Gawron, *Wspomnienia z Limanowszczyzny*, Warszawa 1986, s. 8.

⁹⁸ Cyt. za: S. Flizak, *Kronika Miasta Mszana Dolna [lata 1345–1950]*, mps, Mszana Dolna 1966, s. 29.

⁹⁹ M. Małecki, *op. cit.*, s. 341. W Mszanie Dolnej do 1912 r. dochód z wynajmu pomieszczeń na potrzeby sądu czerpali właściciele dworu.

na pomieszczenia sądu, urzędu podatkowego wraz ze skrzydłem aresztu¹⁰⁰. W ramach konkursu w 1911 r. spłynęło łącznie sześć ofert, które nadeszło czterech budowniczych i jeden mistrz murarski, z których wybrano Ludwika Kopaczka. Jego oferta opiewała na aż 201 tys. kor.¹⁰¹ Niestety kwerenda archiwalna nie pozwoliła ustalić nazwisk rzemieślników lub producentów materiałów zatrudnionych przy budowie sądu, którzy pochodziliby z okolic Mszany Dolnej. Warta odnotowania jest również informacja, że budowa sądu wpłynęła na decyzję władz samorządowych Mszany Dolnej o utwardzeniu drogi gruntowej prowadzącej do nowego gmachu „na górze”, czyli przy ul. Sądowej¹⁰², której wartość szacowano na 20 tys. kor.¹⁰³ Koszt budowy sądu był zatem znacznie wyższy niż np. ukończona w 1885 r. nowa szkoła ludowa, która pochłonęła 7222 złr (niecałe 15 tys. kor.)¹⁰⁴. Przed wybuchem I wojny światowej realizowano równoległe dwie inne samorządowe inwestycje publiczne w Mszanie Dolnej – budowę nowego gmachu urzędu gminnego i rzeźni gminnej. Zostało to osiągnięte mimo ograniczonego, wręcz ubożego na tle Limanowej (miasto powiatowe), stanu finansów gminy na początku XX w., co niezwykle utrudniało prowadzenie aktywnej działalności inwestycyjnej. Jeszcze w 1913 r. Mszana Dolna wykazała bowiem dochody budżetowe nieznacznie przekraczające 6,5 tys. kor.¹⁰⁵, podczas gdy urząd miejski w Limanowej podawał dochody trzykrotnie wyższe¹⁰⁶.

Gmach urzędowy w Mszanie Dolnej jest najbardziej doniosłą pamiątką po „złotym wieku” tutejszego sądownictwa. Oddajmy znów w tym miejscu głos przywołanemu już Aleksandrowi Kalczyńskiemu, który zauważył w swoich wspomnieniach, że „Najwspanialszym budynkiem naszego miasteczka był sąd, spadek po zaborze austriackim”¹⁰⁷. Jeszcze po II wojnie światowej droga gminna prowadząca do tego gmachu nosiła nazwę ul. Sądowej (obecnie ul. J. Matejki).

Konkluzje

Na zakończenie warto raz jeszcze zebrać najważniejsze skutki oraz „co dało” Mszanie Dolnej powstanie sądu powiatowego pod koniec XIX w., którego rozpoczęcie czynności urzędowych przypadło ostatecznie na 1 X 1883 r.

¹⁰⁰ Obszerniej zob. M. Wójcik, *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914...*, s. 201–235.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 222. Obszerniej zob. CDIAUL, f. 751, op. 1, spr. 18, k. 44–45, 53, 76.

¹⁰² Obecnie ul. Matejki w Mszanie Dolnej.

¹⁰³ CDIAUL, f. 751, op. 1, spr. 17, k. 66 – Korespondencja sędziego powiatowego Adama Pierzchalskiego do radcy dworu Franciszka Skowrona z 21 maja 1910 r. [Mszana Dolna].

¹⁰⁴ Archiwum Zespołu Placówek Oświatowych w Mszanie Dolnej (dalej: AZPO-MD), Kronika szkoły w Mszanie Dolnej, s. 7.

¹⁰⁵ SKGL 1914, s. 514.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 510.

¹⁰⁷ Cyt. za: A. Kalczyński, *op. cit.*, s. 10.

To doniosłe w dziejach Mszany Dolnej wydarzenie zamknęło trwający kilkanaście lat okres starań o jego utworzenie. Zapoczątkowało także ciąg kolejnych, które przyspieszyły proces urbanizacji miejscowości. W kolejnych latach rozwijały się usługi, a sami prawnicy działali na niwie pracy organicznej. Środowisko prawnicze współtworzyło kilka „stowarzyszeń niepolitycznych” o charakterze społecznym, kulturalnym i gospodarczym. Wśród nich podkreślam znaczenie Towarzystwa Zaliczkowego i oddziałów terenowych: TSL, KTOL czy mszańskiego gniazda „Sokoła”. Odrębną kwestią były sukcesy polityczne sędziego Józefa Ptasia, z których najważniejszym było dwukrotne wybranie posłem do austriackiej Rady Państwa w Wiedniu.

W przypadku Mszany Dolnej możemy też stwierdzić *ex post*, że utworzenie w 1883 r. sądu było jednym z najważniejszych, obok uruchomienia kolei oraz rozwoju przemysłowego i handlowego, czynników miastotwórczych. Z pewnością położyło podwaliny pod powstanie w miejscowości nowej warstwy społecznej – inteligencji. Trwałym dziedzictwem, jakie pozostało w przestrzeni miejskiej po okresie funkcjonowania instytucji wymiaru sprawiedliwości w Mszanie Dolnej, jest dawny budynek sądu, w którym znajdował się także urząd podatkowy. Biorąc pod uwagę zaprezentowane powyżej rozważania, uważam za uprawnione stwierdzenie, że utworzenie w 1883 r. instytucji wymiaru sprawiedliwości, a także jej funkcjonowanie i wpływ w kolejnych dziesięcioleciach w walny sposób przyczyniło się do przyznania Mszanie Dolnej w 1952 r. praw miejskich¹⁰⁸. Współcześnie można uznawać to za namacalny efekt społeczno-kulturalnego i gospodarczego wpływu powstania państwowej instytucji i jej roli w procesie urbanizacji. Zaprezentowane wnioski płynące z przedstawionej analizy znaczenia tworzenia sądu dla rozwoju Mszany Dolnej na przełomie XIX i XX w. możemy rozciągać także na inne małe sądy w Galicji – ze szczególnym uwzględnieniem tych objętych jurysdykcją Sądu Obwodowego w Nowym Sączu.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)
C.k. Ministerstwo Sprawiedliwości
sygn. 1/305/0/4 [Organizacja sądownictwa i zmiany w podziale terytorialnym],
nr: 72 – Mszana Dolna.

¹⁰⁸ Szczegóły zostały ujęte w § 1.–2. odnośnego Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 maja 1952 r. w sprawie nadania ustroju miejskiego gminie Mszana Dolna I i zmiany nazwy gminy Mszana Dolna II w powiecie limanowskim, województwie krakowskim [...] (Dz.U. 1952 nr 27 poz. 186).

sygn. 1/305/0/5 [Akta osobowe sędziów], nr: 90 – Ludwik Dobrowolski; nr: 91 – Alfred Drożdżikowski, Karol Drószcz; nr: 118 – Stanisław Mardyła; nr: 120 – Andrzej Franciszek Megger; nr: 130 – Adam Pierzchalski; nr: 147 – Kazimierz Taborski; nr: 150 – Wilhelm Ursel.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK)

Dyrekcja Robót Publicznych w Krakowie, sygn. 29/309/0/3/718.

Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/221.

Naczelny Komitet Narodowy, sygn. 29/530/0/3.1/511.

Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/0/1/1098.

Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Michała Archanioła w Mszanie Dolnej (AP-MD)

Flizak S., *Kronika Miasta Mszana Dolna* [lata 1345–1950], mps, Mszana Dolna [1966], [b. sygn.].

Fundusz Cmentarny, [1914–1917; plan i korespondencja], [b. sygn.].

Archiwum Zespołu Placówek Oświatowych w Mszanie Dolnej (AZPO-MD)

Kronika szkoły w Mszanie Dolnej, [b. sygn.].

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie/ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (CDIAUL)

f. 146 – Namiestnictwo Galicyjskie, op. 25, spr. 151.

f. 751 – C.k. Zwierzchnie Kierownictwo Budowli Zarządu Sprawiedliwości we Lwowie, op. 1, spr. nr 17–18.

Źródła drukowane:

Akty normatywne:

Rozporządzenie c.k. Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 23 marca 1883 r. dotyczące się zaprowadzenia powiatu sądowego w Mszanie Dolnej w Galicyi (Dz. U. P. 1883, nr 40).

Rozporządzenie c.k. Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 19 czerwca 1883 r. względem rozpoczęcia czynności urzędowych c.k. Sądu Powiatowego w Mszanie Dolnej w Galicyi (Dz. U. P. 1883, nr 118).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 maja 1952 r. w sprawie nadania ustroju miejskiego gminie Mszana Dolna I i zmiany nazwy gminy Mszana Dolna II w powiecie limanowskim, województwie krakowskim oraz w sprawie zmiany granic niektórych gmin w powiatach: tarnobrzeskim, województwie rzeszowskim, rypińskim i wrocławskim, województwie bydgoskim (Dz.U. 1952 nr 27 poz. 186).

Ustawa z dnia 11 czerwca 1868 r. dotycząca organizacyi sądów powiatowych (Dz. P. P. 1868, nr 59).

Inne (w tym materiały statystyczne):

- Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Trzeciej Sesijs Szóstego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, Lwów 1892.
- Konkretal-Status des gerichtlichen und staatsanwaltschaftlichen Personales des Krakauer Oberlandesgerichtssprengels für das Jahr 1913 / Wykaz stanu służby personalu sądowego i personalu Prokuratoryi Państwa okręgu C. K. Sądu Krajowego Wyższego w Krakowie na rok 1913, [Kraków] 1913.*
- Sprawozdanie Stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu Krajowego z 6 sesji 3 peryodu z 29 maja 1875, Lwów 1875.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej. Dwudziestolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej 1891–1910, Kraków 1911.
- Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskim za rok 1909, red. N. Ulmer, Lwów 1910.
- Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskim za rok 1912, red. N. Ulmer, Lwów 1913.
- Szematyzmy galicyjskie (SKGL) na lata 1904–1905, 1914, Lwów 1905, 1914.

Wspomnienia:

- W. Gawron, *Wspomnienia z Limanowszczyzny*, Warszawa 1986.
- A. Kalczyński, *Przeminęło jak zły sen. Wspomnienia z obozów Auschwitz i Sachsenhausen*, Oświęcim 2022.

Prasa:

- „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1928, nr 16.
- „Gazeta Lwowska” 1876, nr 226; 1890, nr 231; 1894, nr 111.
- „Gazeta Podhalańska” 1914, nr 8.
- „Głos Narodu” 1898, nr 275; 1900, nr 90; 1902, nr 33.
- „Kurier Lwowski” 1902, nr 245; 1905, nr 333; 1910, nr 59.
- „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej” 1903, nr 10.
- „Nowa Reforma” 1905, nr 226; 1910, nr 315.
- „Oświata Ludowa” 1910, nr 1; 1913, nr 1.
- „Poczta” 1901, nr 2.
- „Przewodnik Gimnastyczny Sokół” 1911, nr 8.
- „Związek” 1900, nr 27.

Opracowania:

- A.K. Banach, *Kariery zawodowe studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego pochodzenia chłopskiego z lat 1860/1861–1917/1918*, Kraków 2009.
- F. Bujak, *Limanowa. Miasteczko powiatowe w zachodniej Galicyi. Stan społeczny i gospodarczy*, Kraków 1902.
- Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51–1917/18*, t. 3: K–Ł, pod red. K. Stopki, Kraków 2009.

- Czynności reprezentacyi powiatowych w r. 1872 na podstawie sprawozdań wydziałów powiatowych, a po części także innych źródeł, zestawiał T. Piłat, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” R. 1, 1873, s. 2–66.
- K. Dunin-Wąsowicz, *Galicja doby autonomicznej w publicystyce francuskiej*, w: *Studia z historii Polski XIX i XX wieku*, red. K. Ślusarek, Kraków 1999, s. 59–73.
- A. Dziadzio, *Monarchia konstytucyjna w Austrii. Władza – obywatel – prawo*, Kraków 2001.
- E. Hołowkiewicz, *Flora leśna i przemysł drzewny w Galicyi*, Lwów 1877.
- T.J. Lis, *Limanowszczyzna wobec Legionów Polskich i C. K. armii w pierwszym roku Wojny. Studium przypadku małego galicyjskiego powiatu*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 2021, nr 12, s. 126–144.
- M. Małecki, *Tworzenie sądów powiatowych w Galicji jako źródło poznania walorów krajoznawczych prowincji monarchii habsburskiej*, w: *Prawne aspekty podróży i turystyki – historia i współczesność. Prace poświęcone pamięci profesora Janusza Sondla*, red. P. Cybula, Kraków 2018, s. 331–342.
- K. Meus, *Wadowice 1772–1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Kraków 2013.
- J.Z. Pająk, *Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw politycznych i narodowych społeczeństwa Galicji w ramach Wielkiej Wojny 1914–1918*, Kielce 2012.
- S. Pięta-Kowalik, *Portret Wiktora Zbyszewskiego w kompozycji Jana Czubskiego – przypomnienie sylwetki rzeszowskiego patrioty*, „Dydaktyka Polonistyczna” 2018, nr 4 (13), s. 74–81.
- F. Sikora, *Mszański zespół osadniczy w średniowieczu*, w: *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa, Kraków 1993, s. 131–145.
- J. Snopko, *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Galicji 1867–1914*, Białystok 1997.
- M. Stępnowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej: jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911). W 20-tą rocznicę powstania Towarzystwa*, Kraków 1911.
- R.K. Tabaszewski, *Głośne procesy sądowe w Nowym Sączu w okresie międzywojennym*, „Rocznik Sądecki” R. 46, 2019, s. 75–96.
- R.K. Tabaszewski, *Powstanie i organizacja c.k. Sądu Obwodowego w Nowym Sączu w latach 1855–1914*, „Rocznik Sądecki” 2017, t. 45, s. 93–120.
- M. Wójcik, *C.k. Sąd Powiatowy w Mszanie Dolnej w latach 1883–1914. Instytucja i ludzie*, Kraków 2023.
- M. Wójcik, *Dziedzictwo sportowe miasta Mszana Dolna*, Mszana Dolna 2022.
- G. Zamoyski, *CK Sąd Powiatowy w Mielcu 1868–1914. Studium z dziejów sądownictwa galicyjskiego*, w: *Dzieje lokalne pośród wydarzeń i procesów historycznych*, red. K. Haptaś, Mielec 2007, s. 249–270.
- G. Zamoyski, *CK Sąd Powiatowy w Nowym Targu 1868–1914. Studium z dziejów sądownictwa galicyjskiego*, „Almanach Nowotarski” 2005, nr 9, s. 58–91.

Netografia:

Bank Spółdzielczy w Mszanie Dolnej, <https://bsmszana.pl/o-banku/hisotria/historia> [dostęp: 10.10.2023].